

ХУМАРОВА Н.І.

д-р екон. наук, головн. наук. співроб.

Інститут проблем ринку та економіко-екологічних досліджень НАНУ

Французький бульвар, 29, м. Одеса, Україна, 65044

E-mail: khumarova@nas.gov.ua

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДЕРЖАВНОГО РОЗПОРЯДЖЕННЯ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНИМИ РЕСУРСАМИ В УКРАЇНІ

В статті на основі аналізу нормативно-правової бази поводження з рекреаційно-туристичними природними ресурсами встановлено відсутність чіткого визначення, щодо самої рекреаційно-туристичної діяльності. Доведено, що її розвиток прогнозується без урахування природного потенціалу, впливу на нього суб'єктів різних секторів економіки та обґрунтування альтернативних способів використання природних ресурсів. Запропоновано вдосконалення існуючої нормативно-правової бази на основі врегулювання державного розпорядження природними рекреаційно-туристичними ресурсами.

Ключові слова: державне розпорядження, природні рекреаційно-туристичні ресурси, перспективні кадастри, розвиток рекреаційної діяльності, оптимізація державного управління, різноманіття форм власності

KHUMAROVA N.

Dr.Sc. (Economics),

Institute of Market Problems and Economic-Ecological Researches of the

National Academy of Science of Ukraine

Frantsuz'kyj boulevard, 29, Odessa, Ukraine

E-mail: khumarova@nas.gov.ua

METHODOLOGICAL BASES OF STATE ADMINISTRATION OF RECREATION AND TOURISM RESOURCES IN UKRAINE

In the article, based on the analysis of the regulatory and legal framework for the treatment of recreational and tourist natural resources, their dispersal and lack of a clear definition concerning the recreational and tourist activity itself are determined. It is determined that the recreational activities development is being constructed, planned and forecasted without taking into account the recreational natural potential, the impact on it subjects of various sectors of the economy and the justification the use of natural resources in an alternative way and alternative areas of activity. It has been brought to the conclusion that the state as a main expresser of the whole people interests in the economy, ecology and societal spheres, it is must keeping cadastral, passport s of the potential territories, that has rich, unique natural recreational resources and can be used with the greatest national efficiency. State regulation of recreational and tourist resources and the basic principles of the institutional basis for their regulation is grounded. The necessity of forecasting and elaboration of the strategy of development of the spheres of economic management of the national economy has been established taking into account the prospects of using natural resources and distributing them in the spheres of economic activity. The scientific basis of recreational activities development is determined on the basis of the state management optimization using natural recreational and tourist resources, which will prevent cases of unreasonable use of natural recreational and tourist resources and increase the degree of environmental hazards. The improvement of the existing legal and regulatory framework based on the regulation of state regulation by natural recreational and tourist resources is proposed. The variety of ownership forms on them is taken into account in order to determine the priority directions of the national economy development and the motivation of the industries whose activity is related to the recreational sphere.

Keywords: government order, natural recreational and tourist resources, forecast cadastral, development of recreational activities, optimization of public administration, variety of ownership forms.

Постановка проблеми та її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями.

Рекреаційні природні ресурси використовуються в різних напрямках життєдіяльності суспільства. В соціальному плані вони служать для лікування, відпочинку та оздоровлення населення, відновлення фізичного і духовного здоров'я, розвитку інтелектуальних здібностей та морально-етичного виховання. В економічному значенні природні рекреаційні ресурси виступають в якості матеріальної основи підприємницької діяльності направленої на їх використання, охорону, відновлення та відтворення з метою одержання прибутку. На макрорівні держава відповідно має об'єднувати соціальні та економічні цілі використання природних рекреаційно-туристичних ресурсів з метою

максимізації здоров'я нації та економічного вкладу рекреаційної діяльності у валовий внутрішній продукт.

Аналіз останніх публікацій по проблемі. У сучасних умовах проблеми власності розглядалися у працях С. Мочерного, О. Гаєвського, І. Лазні, В. Рибалкіна, В. Дементьєва, В. Базилевича, Р. Нурєєва. Окремі аспекти відносин власності на природні ресурси, зокрема рекреаційні, досліджувалися Б. Буркинським, В. Степановим, С. Харічковим [1], І. Бистряковим, Б. Данилишиним, О. Веклич [2], А. Мартієнко [3], Н. Хумаровою [4], Л. Черчик [5]. Проте специфічні особливості поводження з природними ресурсами як об'єктами народної власності, що використовуються в рекреаційно-туристичній діяльності, потребують удосконалення інституціональних основ державного управління в цій сфері економіки.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні в нормативних документах не виділено природні рекреаційно-туристичні ресурси як об'єкти різноманітних форм власності та господарської діяльності. Рекреаційні природні ресурси, в основному, знаходяться у власності держави та місцевих органів виконавчої влади, які встановлюють систему управління їх використанням. В той же, час основні фактори виробництва знаходяться у приватній власності суб'єктів підприємницької діяльності, а рекреаційні природні ресурси використовуються ними на праві оренди. Перед державою постає дуже важливе питання щодо визначення наявних рекреаційно-туристичних ресурсів, в тому числі потенційних, що мають перспективи залучення в господарську діяльність. Врегулювати відносини власності, що виникають між державою, місцевими органами управління та суб'єктами господарювання будь-яких форм власності на основні фактори виробництва в процесі використання природних рекреаційних ресурсів можливо шляхом створення системи їх державного обліку та контролю.

Формулювання цілей дослідження.

Метою статті є удосконалення державного розпорядження природними рекреаційно-туристичними ресурсами на основі формування відповідної інституційної бази. Для досягнення мети в статті поставлено та вирішено такі завдання:

- проаналізовано існуючу нормативно-правову базу визначення та обліку природних рекреаційно-туристичних ресурсів;
- надано рекомендації щодо удосконалення державного розпорядження природними рекреаційно-туристичними ресурсами.

Виклад основних результатів та їх обґрунтування. На сьогодні не існує єдиного законодавчо закріпленого визначення природних рекреаційно-туристичних ресурсів. Закордонні вчені не визначають окремо рекреаційні та туристичні природні ресурси, вони трактують всі ресурси даного напрямку використання як туристичні (оздоровчий, лікувальний туризм, туризм з метою відпочинку тощо). У вітчизняній законодавчій базі сформувався норми та правила як для рекреаційної, так і для туристичної діяльності. Відповідно нормативно-правові документи розробляються для рекреаційних ресурсів різних видів, тобто чітке визначення щодо рекреаційної діяльності відсутнє.

Поняття «рекреація», що характеризує специфічний вид людської діяльності, пов'язаний з відпочинком, лікуванням, підвищенням культурно-освітнього рівня і т.ін. тісно пов'язано з дефініцією «туризм» та розглядаються нами як єдиний рекреаційно-туристичний комплекс, що функціонує та використовує повний спектр природних ресурсів та екосистемних послуг.

Так, згідно статті 19 Земельного кодексу виділяється дев'ять категорій земель, серед яких існують такі, які можна віднести до рекреаційно-туристичних ресурсів, а саме землі природно-заповідного та іншого природоохоронного призначення, землі оздоровчого призначення, землі рекреаційного призначення, землі історико-культурного призначення, землі лісгосподарського призначення. В деяких категоріях земельних ресурсів, що належать до інших категорій, також можна виділити землі рекреаційного призначення [6].

До земель природно-заповідного фонду відносяться ділянки суші і водного простору з природними комплексами та об'єктами, що мають особливу природоохоронну, екологічну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність, яким відповідно до закону надано статус територій та об'єктів природно-заповідного фонду [6, стаття 43]. До земель природно-заповідного фонду включаються [6, стаття 44] природні території та об'єкти (природні заповідники, національні природні парки, біосферні заповідники, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища), а також штучно створені об'єкти (ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва).

Землями оздоровчого призначення встановлено землі, що мають природні лікувальні властивості, які використовуються або можуть використовуватися для профілактики захворювань і лікування людей [6, стаття 47].

До *земель рекреаційного призначення* належать землі, які використовуються для організації відпочинку населення, туризму та проведення спортивних заходів (ст.50 ЗЛ України). До земель рекреаційного призначення належать земельні ділянки зелених зон і зелених насаджень міст та інших населених пунктів, навчально-туристських та екологічних стежок, маркованих трас, земельні ділянки, зайняті територіями будинків відпочинку, пансіонатів, об'єктів фізичної культури і спорту, туристичних баз, кемпінгів, яхт-клубів, стаціонарних і наметових туристично-оздоровчих таборів, будинків рибалок і мисливців, дитячих туристичних станцій, дитячих та спортивних таборів, інших аналогічних об'єктів, а також земельні ділянки, надані для дачного будівництва і спорудження інших об'єктів стаціонарної рекреації [6, с.51].

Важливо, що згідно *Державного кадастру лікувальних ресурсів* до останніх належать мінеральні термальні води, лікувальні грязі та озокерит, ропа лиманів та озер, морська вода, природні об'єкти і комплекси із сприятливими для лікування кліматичними умовами, придатні для використання з метою лікування, медичної реабілітації та профілактики захворювань [7]. Тобто знаходяться (слід розуміти) на землях оздоровчого призначення.

У *державному лісовому кадастрі*, що ведеться на основі даних державного земельного кадастру, які є обов'язковою основою для використання (врахування) у формі №1 «Розподіл лісових ділянок за категоріями в межах категорій лісів», №2 «Розподіл вкритих лісовою рослинністю лісових ділянок за панівними породами та групами віку», №3 «Загальні дані про лісовий фонд у розрізі адміністративно-територіальних одиниць» виділяються: ліси природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення; рекреаційно-оздоровчі ліси; захисні ліси; протиерозійні; експлуатаційні ліси [8,9]. Як бачимо відбувається поєднання рекреаційно-оздоровчих функцій лісів.

Окремо створено *Державний кадастр природних територій курортів* як звід відомостей у текстовій, цифровій та графічній (картографічній) формі про правовий статус, належність, режим, географічне положення, площу, кліматичні особливості, види та запаси природних лікувальних ресурсів, якісні характеристики природних територій курортів, їх лікувальну, профілактичну, реабілітаційну, природоохоронну, наукову, рекреаційну та іншу цінність. Відомості про природні території курортів включаються до Кадастру за адміністративно-територіальним принципом та за видами природних лікувальних ресурсів, а саме - мінеральних і термальних вод, лікувальних грязей та озокериту, ропа лиманів та озер, акваторій морів, кліматичних, ландшафтних, екологічних та інших умов [10]. Аналіз вищевказаного показує, що в різних нормативно-правових документах рекреаційно-туристичні ресурси виділяються за видами свого рекреаційного призначення та характером рекреаційно-туристичної діяльності.

Україна має високий соціо-економіко-екологічний потенціал розвитку земель рекреаційного призначення, що підтверджують дані, представлені в таблиці 1, адже у загальній площі земель по областях України їх доля зараз визначається на рівні менше 1%, виключенням є великі міста, наприклад, у м. Київ цей показник складає 32%, що безумовно не відображає дійсного стану наших територій.

Вітчизняний досвід організації рекреаційно-туристичної діяльності показує наступне, незважаючи на те, що в ній широко використовуються природні ресурси та умови, розвиток рекреаційної діяльності будується, планується та прогнозується без урахування рекреаційного природного потенціалу, впливу на нього суб'єктів різних секторів економіки та обґрунтування, використання природних ресурсів альтернативним способом та альтернативними сферами діяльності.

Це пов'язано з тим, що в нормативно-правовій базі зафіксовано існуючий стан використання ресурсів рекреаційного призначення, при цьому відсутнє комплексне виділення земель та ресурсів, що потенційно мають рекреаційне призначення, відповідно відсутня стратегія їх введення в господарський обіг. Оскільки прогнозування та розробка стратегій розвитку сфер господарювання національної економіки є функцією держави, як основного розпорядника використання природних ресурсів та розподілу їх за сферами економічної діяльності, потрібно чітко розуміння щодо механізмів та інструментів їх реалізації.

Динаміка стану земель рекреаційного призначення України [11]

Назва адміністративно-територіальної одиниці (області)	Загальна кількість землевласників в та землекористувачів	Площа, тис. га	В тому числі земель рекреаційного призначення, тис. га				
			2009	2010	2011	2012	2013
1	2	3	4	5	6	7	8
м Київ	91730	83,6	0,1	0,1	0,1	0,1	27,2
Івано-Франківська	1057402	1392,7	12,4	12,4	12,4	12,4	12,5
Закарпатська	731290	1275,3	0,5	0,5	0,5	0,5	8,7
Харківська	1375859	3141,8	1,6	1,6	1,2	1,2	7,6
м.Севастополь	100662	86,4	0,2	0,2	0,2	0,2	6,9
Луганська	1108552	2668,3	0,2	0,1	0,1	0,1	5,0
АР Крим	874180	2608,1	2,8	2,9	2,9	2,9	4,6
Одеська	1155152	3331,4	1,6	1,6	2,5	2,7	4,4
Донецька	1753427	2651,7	1,9	1,9	1,9	1,9	3,8
Волинська	768437	2014,4	0,2	0,2	0,2	0,2	3,3
Дніпропетровська	1374106	3192,3	1,3	1,3	1,3	1,3	3,3
Запорізька	991321	2718,3	1,3	1,2	1,2	1,5	3,1
Чернівецька	709992	809,6	0,2	0,4	0,4	0,4	2,9
Херсонська	633159	2846,1	1,6	1,8	1,9	1,9	2,1
Чернігівська	925134	3190,3	1,3	1,3	1,6	1,3	1,8
Львівська	1367876	2183,1	0,6	0,6	0,6	0,6	1,7
Сумська	884875	2383,2	0,2	0,2	0,2	0,3	1,5
Черкаська	719933	2091,6					1,5
Київська	1459150	2812,1	0,9	0,9	0,9	0,9	1,1
Полтавська	948320	2875,0	0,4	0,4	0,5	0,3	1,1
Тернопільська	799906	1382,4	0,1	0,1	0,1	0,1	1,0
Миколаївська	702206	2458,5	0,8	0,7	0,6	0,7	0,9
Рівненська	685461	2005,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,7
Вінницька	1351189	2649,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,6
Житомирська	1044390	2982,7	0,2			0,2	0,5
Кіровоградська	739639	2458,8	0,1	0,2	0,2	0,2	0,5
Хмельницька	998445	2062,9				0,1	0,2
Україна	25351793	60354,9	30,8	30,9	31,8	32,3	108,5

*За даними Головного управління Державної служби України з питань геодезії, картографії та кадастру у Одеській області.

Зараз коли суб'єкти підприємницької діяльності мають наміри вести певний вид рекреаційної діяльності, наприклад видобуток мінеральних вод, то вони направляють зразки цих вод на аналіз їх якісного складу та при наявності лікувальних властивостей відкривають приватний курорт або санаторій. Після цього землі, на яких знайдено та використовується родовище, відносять до рекреаційних або оздоровчих земель та вносять зміни в кадастри природних територій курортів, кадастри лікувальних ресурсів тощо, тобто по факту звернення зацікавленого суб'єкту

господарювання (на отримання ліцензії на певний вид діяльності пов'язаної з використанням певних видів природних рекреаційних ресурсів). Треба зазначити, що створені кадастри відображають фактичний стан речей, ситуацію, що вже склалася щодо використання природних рекреаційно-туристичних ресурсів та виконують суто інформаційну та моніторингову функції.

Держава, як виразник загальнонародних економічних, екологічних та соціальних інтересів, повинна визначати та вести кадастри, паспорти потенційних територій, які ще не освоєні, мають багаті, унікальні природні рекреаційні ресурси і можуть бути використанні з найбільшою національною ефективністю. За умови, що навколишнє природне середовище має явно виражені оздоровчі, лікувальні властивості необхідно проводити обґрунтування використання природного потенціалу в якості рекреаційно-туристичного або іншим альтернативним способом. Це дозволить попередити такі випадки, коли, наприклад, виникло питання щодо розробки сланцевих родовищ у Карпатах: як би було обґрунтування та виділення у прогнозних кадастрах перспектив використання цих земель та інших природних ресурсів регіону у рекреаційних цілях, а також визначено перспективні напрями ведення в господарський обіг цих рекреаційних ресурсів. Зокрема, видобуток сланцевих газів призводить: до високої вірогідності; забруднення водних ресурсів, у тому числі підземних, які є стратегічним запасом країни; до незворотної втрати земель рекреаційного, оздоровчого призначення та тих, що потенційно могли б бути використані в якості таких; викликає деградацію поверхні земель рекреаційного призначення та унеможливає розвиток на них рекреаційної діяльності; сприяє зниженню сейсмостійкості території та підвищенню сейсмоустійкості. Ще до кінця невизначено реакції навколишнього середовища на синергетичний ефект від техногенних впливів, зумовлених розвідкою та видобутком газу та інших виробництв (хімічні та видобувні підприємства), а також наслідків глобальних змін клімату (збільшення кількості та масштабності опадів, частоти і висоти повеней, викиди парникових газів). При плануванні видобутку сланцевого газу в Карпатах, у обсязі 10 млрд. куб. м газу на рік необхідно 80 млн. куб. м води, 5 млн. т куб. м тратила та інших хімічних речовин, відведення тисяч гектарів земель під свердловини, які необхідно пробурити як мінімум 3 тис. і щорічно проводити від 3 до 10 гідророзривів, а гідророзрив – це локальний землетрус 2-3 бали [12]. Якщо прорахувати не тільки екологічні показники, а й економічні, технічні та соціальні з урахуванням суспільних пріоритетів та інтересів, то стає недоцільним розвиток видобувної діяльності, а пріоритетним є розвиток рекреаційно-туристичної сфери. Адже ця діяльність сприяє розвитку підприємництва, створенню робочих місць, зростанню надходжень у бюджет, збереженню унікальних природних ресурсів та доцільності поповнення запасів газу іншим альтернативним способом.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, аналіз існуючої нормативно-правової бази вказує на необхідність вдосконалення державного розпорядження природними рекреаційно-туристичними ресурсами з урахуванням різноманітних форм власності на них з метою визначення пріоритетних напрямів розвитку національної економіки та мотивації секторів, діяльність яких пов'язана з рекреаційною сферою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Буркинський Б.В., Экономико-экологические основы регионального природопользования и развития/ Б.В. Буркинський, В.Н. Степанов, С.К. Харичков – Одесса: ИПРЭЭИ НАН України, 2005. – 575 с.
2. Бистряков І.К., Оцінка земельно-ресурсного потенціалу в контексті просторової організації землегосподарювання та розвитку економічного простору /І.К. Бистряков, О.О. Веклич, Т.С. Ніколаєнко // Економічний простір і динаміка розвитку продуктивних сил України: теоретико-методологічні основи дослідження [за ред. Б.М. Данилишина]. – К. : РВПС України НАН України, 2008. – С. 47–55.
3. Мартиенко А.И. Теоретические основы развития отношений собственности на природные ресурсы /А.И. Мартиенко – Одесса : ИПРЭЭИ НАН України, 2011. – 389 с
4. Хумарова Н.І. Екологоорієнтоване стратегічне планування розвитку територій/Н.І.Хумарова – Одеса : ППРЕД НАН України, 2011. – 408 с.
5. Черчик Л.М. Формування ринкових відносин у рекреаційному природокористуванні: моногр./Л.М. Черчик – Луцьк : ЛНТУ, 2006. – 352с.
6. Земельний кодекс України [Електронний ресурс]: Закон України від 25.10.2001р. № 2768-III / - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>

7. "Про затвердження Порядку створення і ведення Державного кадастру природних лікувальних ресурсів": Постанова Кабінету Міністрів України від 26.07.2001 №872. - Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/872-2001-%D0%BF>
8. Лісовий кодекс України /Відомості Верховної Ради України. – 1994. - № 17. - ст.99.
9. Інструкція про порядок ведення державного лісового кадастру і первинного обліку лісів: Наказ Державного комітету лісового господарства України від 16.12.2010 р. N 1267/18562 // Офіційний вісник України. – № 100. – 2010. – ст. 3581.
10. Про затвердження Порядку створення та ведення державного кадастру природних територій курортів: Постанова Кабміну від 23.05. 2001 р. N 562. - Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/562-2001-%D0%BF>
11. Булишева Д.В. Екологізація економічних відносин рекреаційного землекористування міських агломерацій : дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук : 08.00.06 / Д.В. Булишева. – Одеса, 2017. – 314 с.
12. Перспективи видобутку сланцевого газу в Україні: екологічні аспекти / Аналітична доповідь НІСД. [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/slanets-19b15.pdf>

REFERENCES

1. Burkinskii, B.V. Stepanov, V.N. Kharichkov, S.K. (2005). *Ekonomiko-Ekologicheskiye Osnovy Regional'nogo Prirodopol'zovaniya i Razvitiya* [Economic and Ecological Basis for Regional Nature Management and Development]. Odessa, IMPEER NAS of Ukraine [in Russian].
2. Bystryakov, I.K. Veklych, O.O., Nikolaenko, T.S. (2008). *Otsinka zemel'no-resursnogo potentsialu v konteksti prostorovoi organizatsii zemlegospodaryuvannya ta rozvytku ekonomichnogo prostoru, v: Ekonomichniy Prostir i Dynamika Rozvytku Produktivnykh Syl Ukrainy: Teoretyko-Metodolohichni Osnovy Doslidzhennya* [Evaluation of land and resource potential in the context of spatial organization of land economic management and development of economic space, in: Economic Space and Dynamics of Development of Productive Forces of Ukraine: Theoretical and Methodological Bases of Research], edited by: B.M. Danylyshyn. Kyiv, CSPF of Ukraine of a NAS of Ukraine, pp. 47–55 [in Ukrainian].
3. Martienko, A.I. (2011). *Teoreticheskiye Osnovy Razvitiya Otnosheniy Sobstvennosti na Prirodnye Resursy*. Odessa, IMPEER NAS of Ukraine [in Russian].
4. Khumarova, N.I. (2011). *Ekologoorientovane Strategichne Planuvannya Rozvytku Terytoriy*. Odesa, IMPEER NAS of Ukraine [in Ukrainian].
5. Cherchuk, L.M. (2006). *Formuvannya Rynkovykh Vidnosyn u Rekreatsiinomu Pryrodokorystuvanni* [Formation of Market Relations in Recreational Nature Management]. Luts'k, LNTU [in Ukrainian].
6. Zemel'nyy kodeks Ukrainy: Zakon Ukrainy vid 25.10.2001r. № 2768-III. zakon3.rada.gov.ua. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>[in Ukrainian].
7. Pro zatverdzhennia Poriadku stvorennia i vedennia Derzhavnoho kadastru pryrodnykh likuval'nykh resursiv: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 26.07.2001 №872. zakon2.rada.gov.ua. Retrieved from: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/872-2001-%D0%BF> [in Ukrainian].
8. Lisovyy kodeks Ukrainy [Forest Code of Ukraine]. (1994). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – News of Verkhovna Rada of Ukraine*, vol. 17, art.99. [in Ukrainian].
9. Instruktssiia pro poriadok vedennia derzhavnoho lisovoho kadastru i pervynnoho obliku lisiv: Nakaz Derzhavnoho komitetu lisovoho hospodarstva Ukrainy vid 16.12.2010 N 1267/18562. (2010). *Officiinyi visnyk Ukrainy - Official Bulletin of Ukraine*, vol. 100, art. 3581. [in Ukrainian].
10. Pro zatverdzhennia Poriadku stvorennia ta vedennia derzhavnoho kadastru pryrodnykh terytoriy kurortiv: Postanova Kabminu vid 23.05. 2001 N 562. zakon3.rada.gov.ua. Retrieved from: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/562-2001-%D0%BF>
11. Bulysheva, D.V. (2017). Ekolohizatsiya ekonomichnykh vidnosyn rekreatsiynoho zemlekorystuvannya mis'kykh ahlomeratsiy [Greening economic relations in recreational land use of urban agglomerations]. *Candidate's thesis*. Odessa [in Ukrainian].
12. Perspektyvy vydobutku slantsevoho hazu v Ukrayini: ekolohichni aspekty [Perspectives of shale gas production in Ukraine: environmental aspects]. (n.d.). [niss.gov.ua](http://www.niss.gov.ua). Retrieved from: <http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/slanets-19b15.pdf>